

УДК 393.05.94

DOI 10.52928/2070-1608-2025-73-1-52-58

СТАРЫЯ ХРЫСЦІЯНСКІЯ МОГІЛКІ Ў БРАСЛАВЕ: ГІСТОРЫЯ І ЭПІГРАФІКА¹

канд. гіст. навук С.У. ГРУНТОЎ

(Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5316-1180>e-mail: szerezew@gmail.com

У артыкуле разглядаецца гісторыя старых хрысціянскіх могілак Браслава як важнай часткі культурнага ландшафта горада і месца памяці супольнасці яго жыхароў. З дапамогай перыядычнага друку, архіўных крыніц, картаграфічных матэрыялаў, інтэрв'ю і палявога даследавання саміх могілак прасочваюцца розныя аспекты развіцця браслаўскага некропаля. Разглядаецца суіснаванне двух канфесій у прасторы могілак, найбольш каштоўныя гістарычныя помнікі, іх форма і эпіграфіка на рускай, польскай і беларускай мовах.

Ключавыя словы: могілкі, Браслаў, эпітафіі, эпіграфіка, пахаванне, надмагілле, архітэктура, культурны ландшафт, памяць.

Уводзіны. Горад Браслаў добра вядомы навукоўцам, краязнаўцам і турыстам сваімі архітэктурнымі помнікамі, гістарычнай забудовай і маляўнічымі краявідамі. Нельга сказаць, што ён быў абыйдзены ўвагай у публікацыях, але да цяперашняга дня яны, пераважна, прымалі форму зборнікаў навуковых ці краязнаўчых артыкулаў, што непазбежна вядзе да фрагментарнасці ведаў пра горад і ўтварэння свайго кшталту “сляпых зон”, абыйдзеных увагай даследчыкаў. Да іх ліку можна аднесці старыя хрысціянскія могілкі Браслава, якім да цяперашняга часу была прысвечана толькі адна невялікая навуковая публікацыя – раздзел у кнізе пра гістарычныя могілкі беларускай часткі былога Віленскага ваяводства, апублікаванай у 2007 г. [1, с. 44–48, 295–296]. Нажаль, аўтары публікацыі не заўважылі гістарычную частку могілак, якая знаходзіцца па іншы бок вуліцы Юрэнка, таму і без таго сціплая інфармацыя пра іх не дае належнага ўяўлення пра стары браслаўскі некропаль. У больш шырокай перспектыве ў даведніках і на інтэрнэт-рэсурсах звычайна згадваюцца толькі дзве могілаквыя брамы, а старым надмагіллям увага не надаецца. На свой лад, гэта часткова апраўдана, таму што гістарычны краявід браслаўскіх могілак істотна перакрыт напластаваннямі пазнейшых пахаванняў, а нешматлікія помнікі, пастаўленыя ў часы Расійскай імперыі і міжваенны перыяд, нельга назваць выбітнымі па сваім узроўні.

Такая сітуацыя азначае толькі, што нам патрэбна крыху большае разумовае намаганне, большая ўвага, каб убачыць браслаўскія могілкі як складаны і цікавы тэкст, які, без сумневу, заслугоўвае прачытання. У гэтым артыкуле я пастараюся паказаць, як сфарміраваўся культурны ландшафт старых хрысціянскіх могілак у Браславе, у чым яго тыповыя для рэгіёна і ўнікальныя рысы, як сёння ён працягвае заставацца важнай крыніцай для вывучэння сямейнай памяці і ўзаемадзеяння паміж рознымі канфесійнымі супольнасцямі.

Асноўная частка. На картах XIX ст. добра бачна, што сучасныя старыя хрысціянскія могілкі ў Браславе знаходзіліся там жа, дзе і сёння, але тады гэта была ўскраіна мястэчка. Колькасць насельніцтва ў пачатку XX ст. раўнялася, прыблізна, палутара тысячам чалавек, з якіх каля двух трэцяў складалі яўрэі. Так, паводле перапісу 1921 г. тут жыло 1587 чалавек, з іх 1130 іўдзеяў, 363 рыма-католікі, 81 праваслаўны, 11 старавераў і 2 пратэстанты. Такім чынам, хрысціянскія могілкі Браслава служылі месцам пахавання для дзвюх параўнальна невялікіх супольнасцей вернікаў з мястэчка і некалькіх навакольных вёсак. У якасці выключэння месцам пахавання мог служыць прыкасцёльны цвінтар і замкавая гара – на апошняй у 1926 г. быў пахаваны доктар Станіслаў Нарбут² [2, с. 206]. У тым жа годзе Браслаў стаў цэнтрам Браслаўскага павету, што прывяло да яго хуткага росту, так што да 1939 г. колькасць жыхароў вырасла больш як у тры разы, да 4900 чалавек.

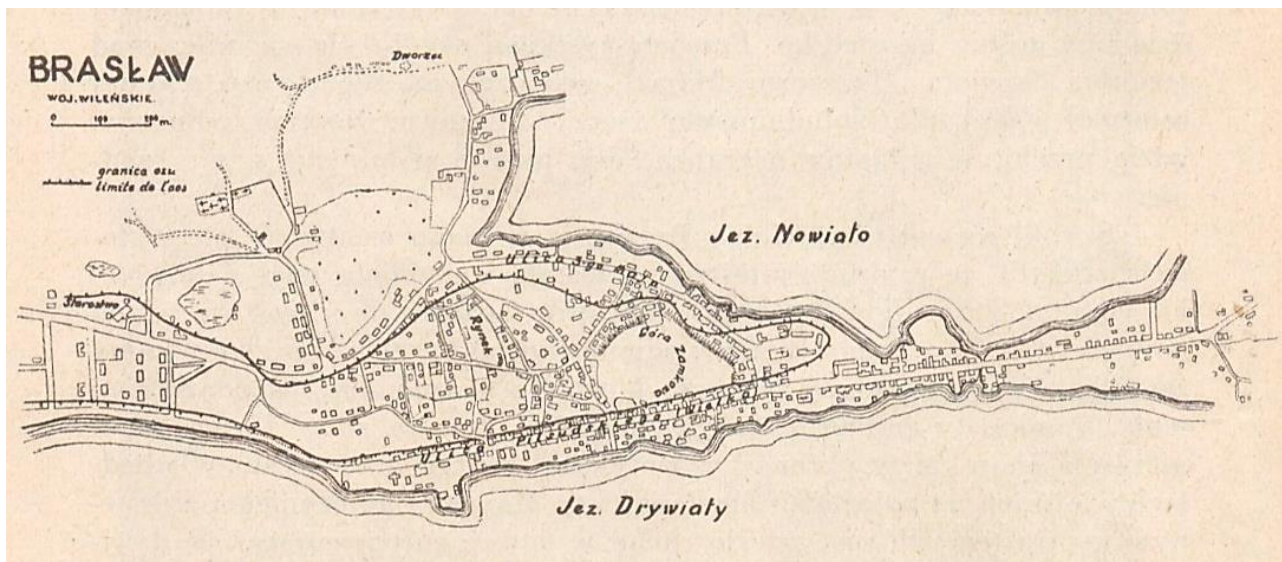
Рост насельніцтва патрабаваў павелічэння памеру могілак. Тэрыторыя была павялічана за кошт пляца з паўночна-заходняга боку могілак, які сёння знаходзіцца па іншы бок вуліцы Юрэнка. Тут знаходзіліся пахаванні часоў Пешай сусветнай вайны, і тут жа ўзнікла прастора з новымі каталіцкімі пахаваннямі часоў другой Польскай Рэспублікі. На польскай карце-кіламетраўцы канца 20-х гг. мы ўжо бачым змененую форму могілак з выступам у заходнім накірунку. Адкрытым застаецца пытанне: калі адзіная прастора могілак была разрэзана на дзве часткі. Карта Браслава, апублікаваная ў працы Ванды Рэвельскай “З антрапагеаграфіі Браслава” (Кракаў, 1934 г.) падае прастору могілак ужо падзеленай на дзве часткі (малюнак 1), але вуліца, якая іх падзяляе, пазначана толькі пункцірам і скончваюцца неўзабаве за могілкамі. Верагодна, гэта быў тэхнічны праезд у накірунку палёў (вёсак у гэтай частцы не было), які мог праходзіць проста па лініі мяжы старых могілак праз новую далучаную частку [3, с. 6].

Можна меркаваць, што пазначаны пункцірам праезд быў ператвораны ў сапраўдную вуліцу ўжо ў савецкі час і дзве часткі могілак аказаліся раздзеленымі канчаткова. Прынамсі, пра гэта сведчыць інтэрв'ю, запісанае

¹ Артыкул напісаны ў рамках працы над праектам БРФФД № Г23ИП-034 “Сямейная памяць беларусаў: народныя традыцыі і спосабы захавання (XIX - пачатак XXI ст.)” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20231246).

² Фотаздымкі пахавальнай працэсіі захоўваюцца ў фондах Браслаўскага краязнаўчага музея: Каталог матэрыялаў аб жыцці і дзейнасці Станіслава Нарбута / Брасл. краязн. тав-ва імя О. Гедэмана. – Браслаў, 2003. – 32 с.

мною ў 80-гадовай жыхаркі Браслава ў 2010 г.: “Мама во на браслаўскай кладбішчы пахавана і татка на браслаўскай кладбішчы. А тата пашоў пад машыну. Тут у нас як робілася работа тамака, не пайшло так як нада на гэтым роўна, але пайшло ўзялі ад кладбішча адхвацілі, ну вот і папаў пад машыну. Я плакала-плакала, канешне. [В сьмьсле дарогу праводзілі як бы праз кладбішце?] Дарогу, дарогу, ня людзі, ня людзі, уласць цянула дарогу, каб та людзі не пацягнулі б на кладбішчэ. [А дзе гэта так была?] Вот тут, у Браславі, у Браславі гэта была. Пацягнулі дарогу і ўсё, што ты зделаеш як ёсць, так ёсць”³.

Малюнак 1. – План Браслава перад 1934 г. Могілка ў верхняй левай частцы

Крыніца: [3].

Рэспандэнтка сведчыць, што адбылося правядзенне новай вуліцы ўжо ў савецкі час, і ніякія пратэсты сваякоў не здолелі спыніць задуманага. Верагодна, прыкладна ў той жа час адбылося невялікае пашырэнне старой часткі могілак у межах вуліц Юрэвіча і Чырвонаармейскай так, што старыя могілкавыя брамы апынуліся ўнутры могілак і хутка былі аточаны новымі пахаваннямі. Аўтары згаданага раздзелу пра браслаўскія могілкі датуюць гэта пашырэнне 1940-мі гадамі [1, с. 46]. Здымкі Браслава, зробленыя з амерыканскага спутніка ў 1970-я сведчаць пра тое, што ў той час старыя хрысціянскія могілкі ўжо мелі цяперашні выгляд.

Цікава адзначыць, што рэспандэнтка ўспрымае старую, большую, частку могілак як праваслаўную, а меншую, новую, як каталіцкую. У апошнім выпадку гэта і сапраўды справядліва: відавочна, новая частка перастала выкарыстоўвацца адразу пасля завяршэння нямецкай акупацыі і закансервавалася ў ранейшым выглядзе. Яна зазнала непазбежныя рабаванні, але тут не праводзіліся новыя пахаванні. У той час, як старая частка, каталіцка-праваслаўная, пасля вайны актыўна перазасвойвалася, так што новы слой пахаванняў у большасці выпадкаў лёг паверх старых, пакідаючы толькі асобныя помнікі з трывалых матэрыялаў. Улічваючы павяненныя змены ў канфесійным і нацыянальным складзе насельніцтва Браслава, гэта частка стала, пераважна, запаўняцца праваслаўнымі пахаваннямі, што, верагодна, і прывяло да яе ўспрыняцця ў адпаведным статусе. Адпачатку старая частка могілак складалася з двух сектараў – паўночнага (каталіцкага) і паўднёвага (праваслаўнага), але сёння гэтыя адрозненні малазаўважныя.

Імклівае запаўненне тэрыторыі старых могілак пазнейшымі пахаваннямі было выклікана дэфіцытам вольнага месца: далучаная тэрыторыя па іншы бок брамаў мела зусім нязначную плошчу і хутка была запоўнена. Яшчэ адным фактарам было тое, што многія старыя надмагіллі на некропалі былі драўлянымі і з часам знікалі натуральным чынам, “вызвалючы” месца для новых пахаванняў. З гэтай нагоды ў слоўніку рэгіянальнай мовы Браслаўшчыны зафіксавана нават наступнае выказванне: “Даўней памятнакаў на магільніку не ставілі, крыж наставяць дзеравянны і ўсё (...) даўней жыды памятнікі ставілі, а цяпер мы” [4, с. 441].

Дзве брамы стылістычна блізкія да браслаўскага касцёла Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі, будаўніцтва якога было завершана ў 1897 г., і да шэрагу іншых храмаў у рэгіёне. Можна меркаваць, што паходзяць яны таксама з канца XIX – пачатку XX ст. З улікам прысутнасці на могілках пахаванняў дзвюх канфесій, лагічна было б меркаваць, што гэтыя брамы таксама падзелены канфесійна, але ж лацінскія крыжы, што захаваліся на абедзвюх, сведчаць пра адваротнае. Справа ўскладняецца яшчэ і тым, што абедзве яны знаходзяцца ў былой праваслаўнай частцы могілак. На большай браме яшчэ можна пазнаць сляды ад размешчанай па яе цэнтры маленькай аркі, пад якою быў невялікі зван (сёння страчаны). Пытанне пра тое, кім і як яны былі ўзведзены, яшчэ патрабуе далейшых пошукаў у архівах (малюнак 2).

³ Запісана С.У. Грунтавым ад Казлоўскай Веры Фёдараўны, 1930 г.н. у Браславе 14.05.2010 г.

Малюнак 2. – Брамы браслаўскіх могілак. 2022 г. Фота аўтара

Невялікая колькасць гістарычных надмагілляў дазваляе разгледзець многія з іх дастаткова дэтална, нават, у межах аднаго артыкула. Для гэтага мы пачнём з большай і старэйшай усходняй часткі могілак.

Аднымі з найбольш заўважных на браслаўскіх могілках з’яўляюцца пахаванні сям’і Васілеўскіх, акружаныя простаю каванай агароджай. Цэнтральны помнік тут – гэта надмагілле протаіерэя Уладзіміра Васілеўскага і яго жонкі Аляксандры пад высокай гранітнай стэлай, завершанай крыжом (малюнак 4, а). Эпітафія на помніку наступная: *Здось покояцца | пратоіерей | Уладзімір Антонавіч | ВАСИЛЕВСКИЙ | ум. 17 марта 1914 г. | на 69 г. жизни | и супруга его | Александра Константиновна | урожд. Качановская | ум. 22 января 1931 г. | на 82 г. жизни | Вьчняя Вамь Память | Дорогіе Родители!*

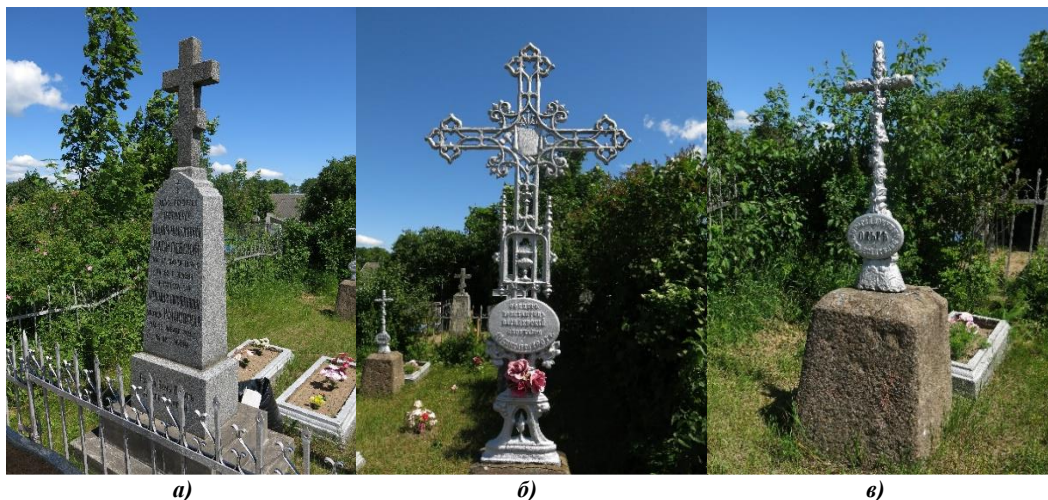
Верагодна, зыходзячы з пачатковай фразы, помнік быў пастаўлены ўжо пасля смерці Аляксандры Канстанцінаўны. Протаіерэй Уладзімір Васілеўскі быў даволі заўважнай фігурай у жыцці Браслава апошняй трэці XIX – пачатку XX ст., пражыўшы настояцелем мясцовай царквы цягам 45 гадоў. Яго некралог у “Весніку Віленскага праваслаўнага Свята-Духава брацтва” захаван і апісанне эмацыянальных сцэн развітання з ім, у тым ліку, на браслаўскіх могілках: *“5 марта, в 7 ч. вечера, после невыносимых страданий, о. Владимир скончался, благодаря Всевышнего Бога за посылаемое испытание и благословляя окружающих его жену, детей и свою паству. В тот же вечер, после обычного священнического облачения, началась панихида, а затем чтение Св. Евангелия. В четверг вечером был вынос в им же построенную церковь, а в субботу целым сонмом священников с диаконом совершена литургия, после которой началось священническое отпевание, продолжавшееся до 2 с четвертью часов дня. <...> Когда же настало время последнего целования и во время прощального слова сына о. Владимира – священника, а так же и перед опусканием в могилу, когда другой сын – священник просил позволения поплакать на груди дорогого отца, поднялся всеобщий плач: плакали буквально все – и пастыри и пасомые, и католики, и евреи, во множестве наполнявшие церковь и кладбище”* [5, с. 159]. Абапіраючыся на гэта апісанне, трэба меркаваць, што пахаванне а. Уладзіміра Васілеўскага служыла месцам памяці для ўсёй супольнасці жыхароў Браслава безадносна іх веры, гэтак жа сама, як дваццаццю гадамі пазней такім месцам стала пахаванне доктара Станіслава Нарбута на Замкавай гары. Звяртае на сябе ўвагу і тое, што на помніку дата смерці пададзена па новым стылі, што служыць дадатковым довадам на карысць таго, што помнік быў пастаўлены ўжо ў міжваенны час пасля смерці жонкі а. Уладзіміра.

Разам з тым, запіс у метрычнай кнізе аб памерлых браслаўскай царквы за 1914 г. дазваляе ўдакладніць звесткі пра смерць святара. З яго мы даведваемся, што памёр ён у статусе “заштатнага протаіерэя Цытавянскай царквы” 4 сакавіка, а настояцелем браслаўскай царквы ў гэты час быў яго сын Аляксей, які паставіў свой подпіс пад запісам пра смерць бацькі⁴. Менавіта гэтай даце варта верыць, таму што яна адпавядае той, што пададзена на помніку па новым стылі. Магчыма, аўтар некралога памыліўся, а, магчыма, свядома “пасунуў” дату смерці, каб пахаванне прыходзілася на трэці дзень пасля яе.

Справа ад надмагілля сужонкаў Васілеўскіх знаходзіцца помнік у выглядзе літога карункавага крыжа, пастаўленага на гранітную базу ў выглядзе простага агранёнай стэлы (малюнак 4, б). Крыж дастаткова шырока распаўсюджаны ў рэгіёне: у цэнтры яго плат Св. Веранікі і прылады Хрыстовых пакут, у ніжняй частцы прымацавана невялікая авальная шыльда з лаканічным надпісам: *Офицеръ | Константинъ | ВАСИЛЕВСКИЙ | скончался | 18 сентября 1907 г.* Гэта малодшы сын протаіерэя Уладзіміра Васілеўскага, памерлы ў 23 гады [6, с. 6]. Як гэта нярэдка бывае, заўчасная смерць маладых людзей і гора блізкіх прыводзілі да замаўлення вялікіх і дарагіх помнікаў.

У другім шэрагу аточаных адною агароджай помнікаў знаходзіцца яшчэ два літыя крыжы на каменных стэлах. Першы вырашаны ў выглядзе дэндралянага крыжа, спавітага стылізаваным плюшчом (малюнак 4, в), на авальным медальёне наступны надпіс: *Дорогой дочушкь | Ольгь | от родителей.* Другі помнік уяўляе сабою праваслаўны шасціканцовы крыж з барэльефнай выявай анёла ля яго асавання, які, стоячы, адным локцем абапіраецца на урну. На самім крыжы адліты наступны надпіс: *Упокой Господи младенца | Аркадія.*

⁴ Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. – Ф. 605. Воп. 20. Спр. 622. – Арк. 31адв. – 32.

а) протаіерэй Уладзімір Васілеўскі і яго жонка Аляксандра; б) малодшы сын Канстанцін; в) дачка Вольга
Малюнак 4. – Надмагіллі пахаванняў сям’і Васілеўскіх. 2022 г. Фота аўтара

Звяртае на сябе ўвагу, што на помніках адсутнічаюць прозвішчы і даты смерці. Гэта цікавы прыклад таго, як працуе сямейная памяць: помнікі ў другім шэрагу разлічаны ў першую чаргу на тое, каб быць месцам памяці для блізкіх (у адрозненні ад помнікаў першага шэрагу, якія, відавочна, захоўваюць памяць пра памерлых для ўсёй супольнасці). Няма патрэбы нагадваць прозвішчы (яны зразумелыя з кантэкста) і нават даты смерці – іх захоўвае памяць бацькоў, да гэтых успамінаў яны звяртаюцца ў жалобе. Менавіта на такую, вусную памяць сям’і гэтыя помнікі найперш і разлічаны, у той час як для іншых людзей, яны застаюцца паўзакрытымі, і тым больш пасля таго, як мінае стагоддзе. Усё абмежавана да мінімальнай інфармацыі, мы ведаем, што тут пахаваны дзеці і іх імёны. Гэтак жа сама многія драўляныя сялянскія помнікі маглі не мець на сабе надпісаў, памяць пра тых, хто пад імі пахаваны, захоўвала сям’я, а пасля таго, як яна знікала ў пакаленнях, таксама парухнелі і зніклі самі помнікі. На прыкладзе пахаванняў Васілеўскіх добра бачна, што падобная мадэль памяці магла рэалізоўвацца і ў пахаваннях прадстаўнікоў сацыяльных эліт.

Варта адзначыць і даволі незвычайная размяшчэнне магільных насыпаў – усе яны знаходзяцца за помнікамі. Верагодна, гэта павязана з прафесіяй галавы сям’і, які быў святаром. У беларускай народнай традыцыі крыжы і ў цэлым помнікі ставілі “ў галаву”, у той час як афіцыйнае праваслаўе прадугледжвала пастаноўку помніка “ў ногі”, што замацоўвалася рознымі вытлумачэннямі. Так, лічылася што ў час Страшнага Суда прачнуўшыся памерлы будзе бачыць перад сабою крыж; па іншай версіі, памерлы мог бы за яго трымацца ў час уваскрасення і выхаду з магілы. Трэба меркаваць, што паслядоўнае прытрымліванне канона прывяло да незвычайнага спосабу размяшчэння помнікаў.

Непадалёк знаходзіцца яшчэ адно пахаванне Васілевічаў за падобнай каванай агароджай. Першы помнік уяўляе сабою высокую двух’ярусную стэлу з чорнага граніту на пастаменце, завершаную шасціканцовым крыжом таго ж матэрыялу. Тэкст эпітафіі наступны: *Митрофорный | протоіерей | Алексѣй | Владиміровичъ | ВАСИЛЕВСКИЙ | род. 17/II 1876 г. | ум. 17/II 1942 г. | и его супруга | Елена Ивановна | урожд. Павловичъ | род. 1/IV 1880 г. | ум. 16/IV 1941 г. | Во царствіи Твоем | помяни ихъ Господи.* Аляксей Васілеўскі – гэта сын протаіерэя Уладзіміра Васілеўскага, які быў настояцелем браслаўскай царквы пасля таго, як бацька адыйшоў ад спраў. Звяртае на сябе ўвагу тое, што тэкст эпітафіі выкананы дарэвалюцыйным правапісам, якога сям’я Васілеўскіх прытрымлівалася і ў 30-я, і ў 40-я гг.

Побач знаходзіцца яшчэ адзін помнік з чорнага граніту ў форме стэлы на цокале, завершанай высокім шасціканцовым крыжом. Эпітафія на ім наступная: *Ольга Осиповна | ПАВЛОВИЧЪ | ур. Михайловская | ум. 16.X.1926 г. | прожив 74 г.* Кім прыходзіцца спачылая сям’і Васілеўскіх, нам невядома, але знаходжанне пахавання ў адной агароджы ясна сведчыць пра сваяцкія сувязі. У адрозненні ад пахаванняў Васілеўскіх ранейшага пакалення, тут мы бачым класічнае размяшчэнне магільных насыпаў перад помнікамі, але, магчыма, зменена палажэнне цела ў зямлі, так што яно адпавядае праваслаўнаму канону з крыжом, пастаўленым у нагах.

Яшчэ адно святарскае пахаванне захавалася над магілай ксяндза Пятра Даўгвіловіча – гэта і адзін з самых старых, выяўленых на сёння, помнікаў на браслаўскіх могілках [7, с. 21]. Помнік уяўляе сабою простую ярусную стэлу з граніта з адноўленым крыжом у завяршэнні. Эпітафія на помніку наступная: *Ś.P. | Ksiądz Piotr | DOWGWILLOWICZ | Dziekan Proboszcz | Brastawski | zm. 24 Pazdz. 1874 r. | wieku lat 80. | Pełnemu cnot i zaślug | Kapłanowi. | Wdzięczni parafianie*⁵.

⁵ У раздзеле, прысвечаным браслаўскім могілкам у кнізе «Zabytkowe cmentarze...» прозвішча памылкова перададзена як Dowgiałłowicz [1, с. 47].

Цікавым прыкладам мясцовага камнярэзнага майстэрства з'яўляецца надмагілле Нікадэма Станкоўскага, памерлага ў 1911 г. (малюнак 5, а). Асновай яго служыць ярусная стэла з прарэзанай спераду прафіляванай нішай і выявай лацінскага крыжа на Галгофе. У верхняй частцы карункавы літы лацінскі крыж са стылізаванымі чатырохлістнікамі па канцах. Відавочна, гэта прадукцыя адной з лакальных майстэрняў. Прынамсі, гэта можна сказаць пра стэлу, у той час як у якасці завяршэння выкарыстаны тыповы для рэгіёна літы крыж. Эпітафія наступная: *Tu spoczywa | s.p. Nikodem | STANKOWSKI | żył lat 60 zm. | 27 mar. 1911 roku.*

Малюнак 5. – Надмагіллі Нікадэма Станкоўскага (а), Франца Жоджыка (б) і Аляксея Ракава (в). 2022 г. Фота аўтара

Такія помнікі, як пастаўлены над магілай Нікадэма Станкоўскага, дзякуючы іх добраму ўзроўню захавання дазваляюць рэканструяваць знешні выгляд іншых надмагілляў, якія дайшлі да нашага часу са значнымі стратамі. Прыкладам такога помніка можа служыць надмагілле з наступнай эпітафіяй: *Учитель Преображенский | умер 1884 г. | оть родственниковъ | и знакомых.* Тэкст захаваўся на невялікай шыльдзе ў аснованні літога крыжа, які зламаўся адразу над ёю і на сённяшні дзень страчаны. Але пакінуты фрагмент дазваляе без сумневу сцвярджаць, што гэта быў такі самы крыж, што і на надмагіллі Нікадэма Станкоўскага. Розніца толькі ў тым, што, у выпадку настаўніка Прэабражэнскага, ён быў усталяваны на значна больш простую па выкананні стэлу. Яшчэ адзін аналагічны крыж захаваўся ў складзе помніка з высокай гранітнай стэлай, але шыльда, аналагічная апісанай вышэй, на ім страчана, затое, на самой стэле захаваўся лаканічны надпіс “1903”. Тры гэтыя помнікі дазваляюць казаць пра тое, што такі тып літых крыжоў выкарыстоўваўся ў рэгіёне, пачынаючы з сярэдзіны 1880-х і да пачатку 1910-х гг.

Яшчэ адзін цікавы прыклад мастацкага ліцця – масіўны чугунны крыж над пахаваннем Станкоўскіх, таксама даволі тыповы для могілак Паўночнага Захада Беларусі і сумежных рэгіёнаў Латвіі і Літвы. Эпітафія, адлітая на самім крыжы з двух бакоў, нажаль, не ўтрымлівае датаў смерці ці пастаноўкі помніка: *Tu spoczywają zwłoki wiecznej pamięci | Józefa i Wiktorisi STANKOWSKICH | Poswięcił tę pamiętką Stroskany syn | Józef Stankowskij.*

Не ўсе браслаўскія помнікі падзелены па моўнай прыкмеце: бываюць і змешаныя варыянты. Цікавым прыкладам можа служыць помнік з чырвонага і шэрага гранітаў у выглядзе тумбы пад высокім крыжом, на якім знаходзіцца надпіс “*Да будетъ воля Твоя*” (малюнак 5, б). Асноўная частка эпітафіі выглядае так: *Францъ Федоровичъ | ЖОДЖИКЪ | ск. 29 авг. 1895 г. – 66 л. | żona jego Katarżyna ur. | Tyszko, zm. 30 maja 1885 r. | 44. l. i дъти Ваня, Ваня и Костя | Миръ праху вашему | дороге родители и брат(ъ)я.* Верагодна, выкарыстанне двух моў павязана з каталіцкім паходжаннем жонкі памерлага, у той час, як руская мова большай часткі тэксту і выкарыстанне адпаведных малітоўных формул гавораць пра тое, што помнік пастаўлены як праваслаўны, хоць і пад крыжом лацінскага тыпу, выкарыстанне якога не было канфесійнай вызначальнай прыкметай на браслаўскіх могілках, як і ў разгледжаным вышэй выпадку літога крыжа з чатырохлістнікавымі завяршэннямі. Помнік акружаны каванай агароджай, за ім, як і за пахаваннямі Васілеўскіх, прысутнічаюць старыя кусты бэзу, якія, відавочна, некалі былі пасаджаны тут сваякамі і датрывалі да нашых дзён – у адрозненні ад могілаквых дрэў, якія на старой частцы амаль цалкам страчаны.

Адным са старэйшых помнікаў на могілках з'яўляецца помнік Аляксея Ракава, памерлага ў 1871 г. (малюнак 5, в). Ён вырашаны ў выглядзе стылізаванай пад неапрацаваны камень гранітнай стэлы з прамавугольнай шыльдай спераду, дзе выразана наступная эпітафія: *Мировой посредникъ | Алексѣй Михайловичъ | РАКОВЪ | +15 Февр. 1871 г. | В знакъ памяти отъ | товарищей и знакомыхъ.* Гэты тэкст з'яўляецца цікавым прыкладам сітуацыі, дзе суб'ектамі памяці ў дачыненні памерлага выступаюць не яго родныя, а сябры і знаёмыя. Верагодна, у пахаванага не было сваякоў у Браславе, дзе яму давялося працаваць дробным чыноўнікам і тут жа памерці. Спачыўшы ў гэтай сітуацыі вызначальна пра сваю пасаду, а не праз сваяцкія стасункі, адсутнічаюць і звыклія малітоўныя памінальныя формулы.

На могілках абсалютна дамiнуюць помнікі з эпітафіямі на польскай і рускай мовах, якія з'яўляюцца і канфесійнымі маркерамі памерлых. Разам з тым прысутнічае і некалькі надмагілляў на беларускай мове. Самыя старыя пастаўлены над пахаваннямі сям'і Юхневічаў, вырашаных у форме двух высокіх стэлаў з партрэтнымі медальёнамі і завершаных невялікімі лацінскімі крыжамі. Інскрыпцыі гэтых помнікаў служаць каштоўным матэрыялам да гісторыі фарміравання беларускамоўнай эпітафіі: *ЮХНЕВІЧ | Канстанцін | Аляксандравіч | нар. 15.XII.1896 г. | пам. 14.VIII.1971 г. | Дарагому бацьку | і дзядулю | ад дзяцей | і ўнукаў; С.П. | ЮХНЕВІЧ | Стэфанія | Міхайлаўна | нар. 28.I.1902 г. | пам. 18.VIII.1957 г. | і | ЮХНЕВІЧ | Алёдзія-Анна | Канстанцінаўна | нар. 25.VII.1925 г. | пам. 23.XII.1925 г. | I помнік скромны | гэты паставілі | Вам дарагія: | жонка, маці, | дачка і сястра. | У думках і сэрцах | нашых | будзеце вечна.* Канстанцін Юхневіч – вядомая постаць беларускага руху ў міжваеннай Заходняй Беларусі, абіраўся паслом у польскі сейм, актыўна займаўся публіцыстыкай і палітычным жыццём [10, с. 260]. Таксама варта адзначыць, што сярод старой часткі brasлаўскіх могілак знаходзяцца пахаванні ахвяр Савецка-польскай вайны 1919–1921 гг., але ад пастаўленых некалі стандартных шыльдаў да нашага часу захавалася толькі некалькі з чытальнымі прозвішчамі [1, с. 47].

Іншае вайсковае пахаванне знаходзіцца праз дарогу, на новай часцы могілак. Гэта ўжо згаданыя магілы ахвяр Першай сусветнай вайны. Яны таксама захаваліся ў даволі дрэнным стане, зараслі мохам і травой. Вергодна, апошні раз гэтыя могількі прыводзіліся да ладу падчас нямецкай акупацыі 1941–44 гг., калі ўсе вайсковыя пахаванні Brasлаўскага раёна былі ўзятыя пад улік. У тагачасных дакументах гэтыя пахаванні часоў Першай сусветнай пазначаны як “у Brasлаве, пры рымска-каталіцкіх могілак”⁶ – трэба меркаваць, што размова тут ішла менавіта пра існуючы сёння асобна па іншы бок вуліцы ўчастак.

Найбольш цікавым помнікам гэтай часткі могілак можна назваць надмагілле павятовага віцэстарасты Вінцэнта Унятыцкага, памерлага ў 1936 г. (малюнак 6, а) Помнік уяўляе сабой мадэрністычную стэлу чырвонага граніту, вырашаную профілямі чатырох крыжоў на кожнай грані, змешчаную на невысокім пастаменце. На пастаменце выразана эпітафія і размешчаны партрэт памерлага. Тэкст эпітафіі вельмі лаканічны: *Ś.P. | Wincenty | UNIATYCKI | wicestrosta | powiatowy | *17-XI-1879 +15-VII-1936 | Cześć jego pamięci.* Тэрыторыя пахавання была акружана агароджай, ад якой застаўся толькі змураваны з каменя контур і невялікія рэшткі металічных канструкцый. Злева ад помніка знаходзіцца вялікі склеп, вырашаны ў форме мураванага з каменя і бетону партала, які замыкае земляны насып над склепам (малюнак 6, б). Склеп быў разрабаваны: металічныя дзверы яго сёння зачынены. Інфармацыя пра тое, якой сям'і ён належаў, адсутнічае. Прастора вакол склепа была акружана агароджай, ад якой засталіся толькі мадэрністычныя высокія трохкутныя элементы.

Малюнак 6. – Надмагілле Вінцэнта Унятыцкага (а) і склеп (б) на новай частцы могілак. 2022 г. Фота аўтара

У астатнім пахаванні на гэтай часцы могілак прадстаўлены, пераважна, стандартнымі бетоннымі і каменнымі стэламі 1930 – 40-х гг. Фрагмент аднаго разбітага партрэтнага медальёна і акрэсленыя месцы размяшчэння іх на помніках, дзе яны страчаны, дазваляюць гаварыць пра тое, што выкарыстанне надмагільнай фатаграфіі стала пашыранай практыкай у Brasлаве ўжо ў 30-я гг. XX ст.

Заклучэнне. Не выклікае сумневу, што brasлаўскія могількі яшчэ шмат здолеюць расказаць пра гісторыю горада і яго жыхароў пры ўмове мэтанакіраваных пошукаў у архівах і правядзенні іх сістэматычнай інвентарызацыі. Зроблены агляд дазваляе ўбачыць гэтае месца як важную частку культурнага ландшафта горада, якая на розных узроўнях захоўвае памяць яго жыхароў. Тут мы знаходзім і пахаванні прадстаўнікоў асобных сямей у некалькіх пакаленнях, і месцы спачынку асоб, важных для гісторыі горада, а значыць, для ўсіх яго жыхароў.

⁶ Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Ф. 2848. Воп. 1. Спр. 6. – Арк. 5.

Браслаўскія могілкі да 20-х гг. XX ст. развіваліся як тыповыя местачковыя могілкі рэгіёна з падобнымі помнікамі і арганізацыяй прасторы. Імклівае развіццё Браслава пасля 1927 г. прывяло да іх павелічэння і хуткага насласнення новых пахаванняў на старыя, стварыўшы культурны краявід, які выразна адрозніваецца ад усіх некропаляў браслаўскага рэгіёна. Утвораны ландшафт захоўвае ў сабе гісторыю развіцця Браслава другой паловы XIX – XX ст., патрабуе ашчаднага стаўлення і падтрымання, а таксама вывучэння ў самых розных навуковых перспектывах.

ЛІТАРАТУРА

1. Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczy Pospolitej: województwo Wileńskie na obszarze Republiki Białorusi / A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak. – Warszawa: DiG, 2007. – 512 с.
2. Майсяёнак А. Станіслаў Нарбут // Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. – Мінск: Паліграффармленне, 1998. – С. 202–206.
4. Rewieńska W. Z antropogeografii Brasława. – Kraków: Osobne odbicie z "Wiadomości Geograficznych" Nr. 10, 1934. – 7 s.
5. Brasławszczyzna / red. nauk. E. Smułkowa. – Т. 2: Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu: (słownik brasławski). – Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. – XXVIII, 765 с.
6. Фёдоров А. Браслав. Прот. Василевский // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. – 1914. – № 7-8. – С. 158–159.
8. Рашкевіч А. Радавод сям'і святароў Васілеўскіх // Павеі. – 2001. – № 4. – С. 6–7.
9. Fibek J. Dzieje parafii i klasztorów katolickich na Białorusi. – Т. 2: Zachodnia część Diecezji Witebskiej, obszar dawnej diecezji wileńskiej i teleszyńskiej, dekanaty: Brasławski, Widzki, Postawski, Miorski, Szarkowszczyński, Głębocki, Dokszycki. – Łomża: Zakon Braci Mniejszych Kapucynów. Prowincja Warszawska, 2016. – 702 с.
10. Шыдлоўскі К., Панцялейка А. Браслаўшчына ў складзе Польскай дзяржавы (1920 – 1939 гг.) // Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. – Мінск: Паліграффармленне, 1998. – С. 249–261.

Паступіў 15.12.2024

СТАРОЕ ХРИСТИАНСКОЕ КЛАДБИЩЕ В БРАСЛАВЕ: ИСТОРИЯ И ЭПИГРАФИКА

канд. ист. наук С.В. ГРУНТОВ

(Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси, Минск)

В статье рассматривается история старого христианского кладбища в Браславе как важной части культурного ландшафта города и места памяти сообщества его жителей. С помощью периодики, архивных источников, картографических материалов, интервью и полевого исследования самого кладбища прослеживаются разные аспекты развития браславского некрополя. Рассматривается сосуществование двух конфессий в пространстве кладбища, наиболее ценные исторические памятники, их эпиграфика на русском, польском и белорусском языках.

Ключевые слова: кладбище, Браслав, эпитафии, эпиграфика, похороны, надгробие, архитектура, культурный ландшафт, память.

OLD CHRISTIAN CEMETERY IN BRASLAW: HISTORY AND EPIGRAPHY

S. HRUNTOU

(Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk)

The article examines the history of the old Christian cemetery in Braslaw as an important part of the cultural landscape of the city and a place of memory for the community of its residents. With the help of periodicals, archival sources, cartographic materials, interviews and field research of the cemetery itself, various aspects of the development of the Braslaw nepoch are traced. The coexistence of two confessions in the cemetery space, the most valuable historical monuments, their epigraphy in Russian, Polish and Belarusian are considered.

Keywords: cemetery, Braslav, epitaphs, epigraphy, funeral, tombstone, architecture, cultural landscape, memory.